

Шарий В'ячеслав

Доктор наук з державного управління,
доцент кафедри менеджменту та державної служби,
ННІ економіки і права.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-5598-3505

Дорошенко Ярослав

Головний державний аудитор Управління Північного офісу
Держаудитслужби

Шарий Іван

Головний державний аудитор Управління Північного офісу
Держаудитслужби

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

В сучасних умовах економічна безпека сприяє соціально-економічному розвитку та є важливим елементом національної безпеки держави. Лише в системі забезпечення економічної безпеки створюються умови та формуються методи протидії економічним загрозам, включаючи загрози тіньової економіки. Це обумовлено тим, що останнім часом вона набула нових обрисів і в результаті склалася система кримінальної тіньової економіки.

Тіньова економіка становить економічні процеси, що не афішуються, приховуються їхніми учасниками, не контролюються державою та суспільством, не фіксуються офіційною державною статистикою. Це непомітні процеси виробництва, розподілу, обміну, споживання товарів і послуг, економічні відносини, в яких є зацікавленими окремі люди та групи людей.

Розмаїття позицій щодо розуміння поняття «тіньова економіка» обумовлене розбіжностями в сутності як теоретичних, так і практичних завдань методології, що застосовуються авторами, а також методики дослідження й постановки ними цілей.

Наприклад, В. О. Сомова та В. А. Фурса зазначають, що тіньова економіка за своєю сутністю є складним суспільно-економічним явищем, пов'язаним із незаконним привласненням суб'єктом економічної діяльності частини створеної вартості або частини майна через різноманітні спотворення достовірної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, поданням неправдивої інформації первинного обліку для приховування

джерел оподаткування [1].

Вітчизняний дослідник І. В. Шевчук вважає, що тіньова економіка – це незаконна економічна діяльність суб'єктів господарювання, що характеризується уникненням оподаткування, переливанням капіталу поза існуючою економічною системою країни, отриманням доходу з порушенням чинного законодавства [3].

Якщо сходити до сутності тіньової економіки через детінізацію національної економіки, то С. Суворова та О. Кульганік доходять висновку, що детінізація національної економіки передбачатиме зменшення розмірів тіньового сектору шляхом формування єдиної системи заходів, спрямованих на усунення та запобігання основним причинам і передумовам виникнення тіньової діяльності або перешкоджання передачі коштів, одержаних незаконним шляхом на легальний рівень [2, с. 171].

Також не існує єдиної думки щодо розділення тіньової та кримінальної економік. Доцільно погодитися з думкою багатьох учених, що причини тіньової економіки мають соціально-економічні аспекти та викликані прагненням окремих шарів населення до нормальної життєдіяльності, а з боку підприємницьких структур до власного становлення й розвитку. Причиною кримінальної економіки є прагнення індивіду до неадекватного збагачення, використовуючи злочинні методи.

Думається, що сутність тіньової економіки полягає в її непомітності.

Виникнення та існування тіньової економіки полягає в наступних передумовах:

- деструктивні потреби людини, що існують у будь-якому суспільстві та за будь-яких форм соціально-економічного укладу;
- нездатність існуючої економічної системи забезпечити найбільш ефективне використання виробничих сил і необхідний рівень виробничих відносин для підтримання добробуту населення країни;
- протиріччя між споживчою вартістю факторів виробництва та їх обмінною вартістю. Наприклад, фактори виробництва можуть використовуватися неефективно, здебільшого, для швидкого збагачення незначної групи громадян;
- деформація відносин вартості. Наприклад, у роки «військового комунізму» відбувалася націоналізація приватної власності, «розкуркулювання»; у період адміністративно-командної системи існувала заборона приватної власності та підприємництва.

В умовах реформування деформація відносин власності проявилася у

процесі присвоєння державної власності економічно активними громадянами, а також під час легалізації кримінального капіталу в ході приватизації.

До функцій тіньової економіки належать:

- стабілізаційна функція, що проявляється у здатності вирішувати деструктивні проблеми. Тіньова економіка, реалізуючи відповідну функцію, забезпечує відновлення рівноваги системи, що відбувається в процесі вирішення деструктивного протиріччя та звуження тіньового сектору економіки;

- конструктивна функція, що передбачає вирішення протиріч/суперечностей деструктивного змісту, які існують у господарській системі. Якщо стабілізаційна функція дозволяє тіньовій економіці зберігати існуючу систему та її якісні характеристики, то конструктивна функція додатково тягне за собою зміну якісних характеристик системи, тобто її розвиток;

- паразитична функція тіньової економіки становить форму прояву деструктивних економічних протиріч у вигляді діяльності паразитичного сектору, що прагне зберегти якісні характеристики економічної системи з метою подальшого прояву паразитизму. На думку фахівців, діяльність у цьому випадку спрямована на використання економічних ресурсів з метою власного споживання [1; 2; 3];

- деструктивна функція полягає в тому, що тіньова економіка є формою прояву деструктивних протиріч, які руйнують цілісність економіки як системи та сприяють втраті її якісних характеристик, що призводить до розриву єдиного цілого на самостійні частини, а також до деформації виробничих відносин. При цьому слабшають функціональні зв'язки складових економічної системи й активізуються зв'язки, що руйнують систему.

У державному секторі господарства доцільно виокремити такі види тіньової економіки:

- економіка приписок, що видає фіктивні результати за реальні (наприклад, приписки продукції, фальсифікація якості та ціни товару тощо);

- економіка неформальних зв'язків, що забезпечує приховане виконання звичайних виробничих завдань (наприклад, оплата праці так званих «заробітчан», організація бенкету під час прийому офіційних осіб тощо);

- економіка хабарів, тобто зловживання службовим становищем посадових осіб для особистих, корисливих цілей (наприклад, корупція, використання різних привілеїв тощо).

Поняття «чорної економіки» може ототожнюватися з поняттям «економіки організованої злочинності». Доцільно відмітити, що «чорна» та «кримінальна» економіки відокремлені від «білої» ще в більшій мірі. У цих умовах виникла й так звана «сіра» економіка. Водночас на рівні «великого бізнесу» може спостерігатися їх взаємне переплетення. Основні критерії типології тіньової економіки подано в табл. 1.

Таблиця 1. Критерії типології тіньової економіки

Основні ознаки	«Біла» тіньова економіка	«Сіра» тіньова економіка	«Чорна» тіньова економіка
Суб'єкти	Менеджери офіційного «білого» сектору економіки	Неофіційно зайняті	Професійні злочинці
Об'єкти	Перерозподіл доходів без виробництва	Виробництво звичайних товарів і послуг	Виробництво заборонених товарів і послуг
Зв'язки з «білою» економікою	Невідривна від «білої»	Відносно самотійна	Автономна щодо «білої»

Джерело: складено автором

Ця типологія може не бути ідеальною та завершеною, оскільки не існує жорсткої градації між різними видами тіньової та протиправної економічної діяльності. Наприклад, організовані злочинні групи можуть збирати данину з підприємств неформального сектору та, використовуючи контакти з легальними підприємствами, переводити в готівку свої доходи.

Учасники тіньового сектору економіки можуть вести співробітництво між собою, що й об'єднуватиме їх у протистоянні з офіційною економікою.

Показники тіньової діяльності ідентифікують:

- діяльність некорпорованих підприємств (які безпосередньо належать одному власнику);
- діяльність некорпорованих підприємств із неформальною зайнятістю (тимчасові бригади та ін.);
- неофіційну нелегальну діяльність, у тому числі легальні види діяльності, якими можуть займатися без ліцензій і спеціальних дозволів;

- нелегальну діяльність, до якої можуть належати заборонені законом виробництво й поширення товарів, які мають ефективний ринковий попит.

Тіньова економіка досить щільно пов'язана з економічною злочинністю, що складається з посягань на власність і підприємницьких злочинів. Сутність економічного злочину може критися в конфлікті економічних інтересів. Ще, думається, що економічна злочинність є протиправною діяльністю, яка посягає на інтереси економіки держави в цілому, а також на приватну підприємницьку діяльність, інтереси окремих груп громадян і постійно та систематично здійснюється з метою вилучення наживи в рамках і під прикриттям законної економічної діяльності як фізичними, так і юридичними особами.

Доцільно зазначити, що, з інституційної точки зору, економічна злочинність (як інститут) може становити процес формування відносин у суспільстві, які постійно та стабільно відтворюються, впливаючи на зростання трансакційних витрат, знижуючи ефективність економічної системи в цілому. Ці відносини можуть набувати повсюдного тиражування як на мікро- та макрорівнях.

Отже, в якості джерел тіньової економіки можуть бути виокремлені легальні та нелегальні господарюючі суб'єкти.

1. Автономні економічні відносини між окремими суб'єктами та їх неформальними об'єднаннями, що можуть переслідувати ціль щодо задоволення особистих потреб і потреб, які не реєструються й не враховуються державою. Ці відносини можуть бути пов'язані з прорахунками в господарській діяльності й недооцінюють контролюючі галузі державної влади, що може вказувати на:

- слабкість фінансових і податкових служб, що можуть свідомо чи несвідомо стимулювати ухилення від сплати податків;
- відсутність розвиненої системи ринків, що може призводити до використання незаконних джерел ресурсозабезпечення;
- надлишкову адміністративну регламентацію, в тому числі – протизаконну;
- сумніви стратегічної (довгострокової) політики держави щодо недержавного підприємництва та ін.

2. Тіньову економіку може підживлювати й система неформальних, фіктивних економічних відносин, що, гіпотетично, склалася, яка може забезпечувати задоволення корисливих інтересів за рахунок недосконалості раніше діючої і перспективної системи господарювання.

3. Система кримінальних відносин, що може ґрунтуватися на зловживанні службовим становищем або на корисливому насильному вторгненні до виробничої та розподільчої сфер економіки (незаконна виробнича діяльність) також може жити тіньову економіку.

До неї належать усі види діяльності, що цілком вилучені з офіційного економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з ним і призводять до її деградації й руйнування.

Таким чином, тіньова економіка підриває економічну безпеку держави (країни). Сучасні уряди мають здійснювати жорстку та безкомпромісну боротьбу з нелегальним сектором економіки.

Список використаних джерел

1. Сомова В. О., Фурса В. А. Сутність і структура тіньової економіки. *Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації*. Харків, 2022. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/34b1d949-bd18-4bb2-b38a-6c6243913c47/content> (дата звернення: 07.03.2025).
2. Суворова С., & Кульганік О. Тіньова економіка в Україні: стан та шляхи подолання. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. №8(08). С.168 – 172. URL: <https://doi.org/10.32782/dees.8-28> (дата звернення: 07.03.2025).
3. Шевчук І. В. Тіньова економіка як загроза безпеці України в економічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2016. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1176> (дата звернення: 07.03.2025).

Карнаух Богдан

Здобувач першого рівня вищої освіти
кафедри політології політології та державного управління.
Донецький національний університет імені Василя Стуса
(керівник ст.викл. Михайло Дубель)
ORCID: 0009-0009-8681-4403

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

З початком російсько-української війни, питання фінансової стійкості, економічної безпеки та стабільності України, набуває важливості. Зараз під